

ABŞERON YARIMADASINDA HAVANIN VƏ TORPAQLARIN TEXNOGEN ÇİRKƏNMƏSİ, DAVAMLI AĞAC VƏ KOL BİTKİLƏRİNİN SEÇİLMƏSİ

Hüseynağa Əsədov, Kəmalə Sadıqova*

AR ETN Dendrologiya İnstitutu, Bakı

**kemale.sadiqova1960@mail.ru*

XXI əsrin aktual və prioritet problemlərindən olan biosferin – hava, su mənbələri və torpaqların texnogen zəhərləyici maddələrdən qorunması insan cəmiyyətinin məqsədyönlü fəaliyyətlərindən birinə çevrilmişdir. Məlumdur ki, insan və təbiət ayrılmaz vahəddədir. Bu baxımdan təbiətdə baş verən iqlim dəyişmələri, su qıtlığı, illik temperatur göstəricisinin artması canlı təbiətə, o cümlədən bitkilər aləminə ciddi təsir göstərməkdədir. İqlim dəyişmələrinin xarakterik amili atmosfer havasında CO₂-nin miqdarca artmasıdır. Onun təbii miqdarı 0,03%-dən 0,042%-ə qədər yüksəlmiş və təbii dövrandə CO₂ günəş şüalarının istilik effektini azaltmadığından, Yer kürəsində istilik amili artmaqda davam edir. Bu ekoloji amilə – müharibələr, meşə yanğınları, silahların sınağı, sənayenin və nəqliyyat vasitələrinin sürətlə artması səbəb olur.

Atmosfer havasındakı CO₂ və torpaqdan su alaraq, günəş şüası ilə yaşıl bitkilərin orqanlarında fotosintez prosesində enerji dövrünü nəticəsində üzvi birləşmələr sintez olunur. Göründüyü kimi, yalnız bitkilər aləmi Yer üzərində həyat prosesinin formalaşmasında əsas rol oynayır. Lakin atmosferdə karbon qazının artması bitkilərə də öz təsirini göstərməkdədir.

Ətraf mühitdə baş verən bütün dəyişikliklər normativdən yüksək olarsa, bitkilər bu təsirlərə bilavasitə məruz qalır və məhz buna görə də zəhərli qazlara, maye və aerosol halında olan müxtəlif qradientlərə bitkilər stres reaksiyalarla cavab verir. Onların bir qrupu uyğunlaşır, bir qrupu isə məhv olur. Ətraf mühitdə baş verən dəyişikliklərə uyğunlaşan və davamlı olan ağac, kol və ot növlərinin seçilməsi – botaniklərin, fizioloq və bioloqların əsas aktual məqsədi olmalıdır.

Son illər Abşeron yarımadasında, xüsusilə də Bakı və Sumqayıt şəhərlərinin bağ və parklarında genişmiqyaslı yaşıllaşdırma işlərinin aparılması təqdirəlayiqdir. Bu gözəl ənənə Ümummilli Liderimiz H.Ə.Əliyevin təşəbbüsü ilə yaradılmış, müasir dövrümüzdə isə hörmətli Prezidentimiz İ.H.Əliyevin

təşəbbüsü ilə davam etdirilir. Artıq böyük şəhərlərimiz yaşıllıqla zənginləşməkdə davam edir. Çox təqdirəlayiqdir ki, "İqlim dəyişməsi" və "COP29", eləcə də "Yaşıl dünya" istiqamətində görülən işlər geniş vüsət almaqdadır. Təəssüf ki, yaşıllaşdırma aparılarkən elmi nailiyyətlərə əsaslanma təsadüfi xarakterli olur. Aparılmış yaşıllaşdırma Abşeron yarımadasının xarakterinə uyğunluq, iqlim və ekoloji amilləri nəzərə alınmadan icra edilir. Məhz buna görə də məqalənin müəllifləri ekoloji amillərə – zəhərli çirkəndiricilərə, xam neft tullantılarına, torpaqların şoranlaşma tipinə, temperatur və s. amillərə görə davamlı olan ağac və kol növlərinin stres mexanizmlərinə davamlılığını eksperimental təcrübələrdən keçirmişlər.

Atmosfer havasına daxil olan zəhərli qazlar xeyli çox, əsas qradiyent olaraq – ağır metal oksidləri, azot qazı (NO və NO_2 , NO_x), CO_2 , SO_2 , HF , ozon dominant səviyyədə olduğundan, onların ətraf mühitə və canlılar aləminə təsiri də yüksəkdir.

Atmosfer havasındakı kükürd oksidi canlı və cansız aləmə ciddi təsiri ilə məşhurdur. O, atmosferdəki su molekulları ilə birləşərək ($\text{SO}_2 + \text{H}_2\text{O}$) sulfid turşusunu yarada bilir. Bu turşu nəinki canlılara, hətta tunc heykəllərə və dəmir örtüklərə belə aşılایıcı təsir göstərir, onları dağıdır. Bitki yarpaqlarına daxil olan ağır metal oksidləri isə xlorofil molekulunu feofitinə və kadeverinə çevirərək, yarpaqlarda yanıqlar yaradır.

Nəqliyyatda istifadə olunan qurğuşunlu benzın yollar boyu əkilmiş ağacların yarpaqlarına daxil olduqda qurğuşunetilat [$\text{Pb}(\text{C}_2\text{H}_5)_4$] əmələ gətirir və yaşıl yarpaqlar quruyaraq vaxtından əvvəl tökülür. Belə bitkilərin meyvələrindən (Avropa zeytunu) istifadə edən insanlar zəhərlənirlər.

Abşeron yarımadasındakı sahil zonalarında xam neft ləkələrinin olduğu məlumdur. Xam neftin tərkibindəki naften turşuları və parafin birləşmələri bitkilərin yaşıl zoğlarına və yarpaqlar üzərinə yayıldıqda, bitkilər inkişafdan qalır. Belə ərazilərdə ağac və kolların sahilədən 4-5 m kənarda əkilməsi məsləhətdir.

Abşeron yarımadasında yaşıllaşdırmada *Pinus eldarica* Medw. (Eldar şamı), *Cupressus sempervirens* L.f. *horizontalis* (Üfüqi həmişəyaşıl sərv), *Cupressus sempervirens* L.f. *pyramidalis* (Piramidal həmişəyaşıl sərv), *Olea europaea* (Avropa zeytunu), *Nerium oleandr* (Adi oleandr), *Genista hispanica* L. (İspan nazı), *Elaeagnus angustifolia* L. (Daryarpaq iydə), *Ligustrum japonicum* (Yapon birgözü), *Ligustrum vulgare* (Adi birgöz), *Juniperus chinensis* (Çin ardıcı), *Styphnolobium japonicum* (Yapon saforası) və s. növlərdən istifadə edilir. Aparılmış eksperimental tədqiqatlardan aşkar edilmişdir ki, iynəyarpaqlı növlərin yollar boyu əkilməsi məqsədyönlü deyil. Çünki onların iynələri kükürd qazından (CO_2) tez zədələnir və tökülür, ağac dekorativ formasını itirir. Yollar boyu Avropa zeytununun da əkilməsi məsləhət deyil. Onların qrup halında, kənar ərazidə əkilməsi daha səmərəlidir. Sərvlər, ağ qovaq, vələs, ağcaqayın bitkilərinin küləklərdən qorunan ərazilərdə əkilməsi xeyirlidir. Yaşıllaşdırma apararkən uzunömürlü növlərə xüsusi diqqət verilməlidir. Yadda saxlayaq ki, təbiətdə mövcud olan bütün ali orqanizmlərin qidasını və tənəffüs prosesinə lazım olan oksigeni yalnız bitkilər yaradır.